

Ю.С. Хіжняк, ст. судовий експерт
О.Г. Нестерук, зав. сектором

Кримський НДІ судових експертиз

ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ НАРАХУВАННЯ ЗБИТКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВИПАДКУ СКИДАННЯ СТІЧНИХ ВОД

На прикладі з експертної практики авторами викладено послідовність досліджень при виконанні експертиз, що пов'язані з підтвердженням нарахування збитків внаслідок порушення природоохоронного законодавства, вказані деякі особливості, пов'язані із застосуванням Методики № 389 та інших нормативних актів і документів, що використовуються в експертизі.

Останнім часом зростає кількість звернень до правоохоронних органів, які пов'язані з розрахунком розміру збитків, заподіяних державі внаслідок екологічних правопорушень — забруднення та нераціонального використання водних ресурсів, їх документальною та нормативною обґрунтованістю. Однією з причин появи таких звернень є заміна попередньої методики розрахунку збитків [1] на методику [2] (далі — Методика № 389). Практика застосування нової методики виявила ряд суперечливих моментів, що дають підстави оскаржувати розраховані суми збитків у суді. Проведення експертиз за вказаними зверненнями виявила досить багато недоліків і суперечностей в природоохоронному законодавстві, зокрема в Методиці розрахунку збитків № 389 [2–4].

При проведенні таких експертиз виявилось, що заявлені розміри збитків часто є необґрунтованими та не підтверджуються відповідними нормативними актами і документами. Зазвичай на вирішення експертизи ставиться питання лише стосовно підтвердження розрахунку розміру збитків, але проведення таких експертиз показало, що є необхідність у вирішенні питань стосовно документального підтвердження висновків актів перевірок, які є підставою для нарахування збитків.

Розглянемо схему дослідження при виконанні вказаних експертиз на прикладі виробничого підприємства водопровідно-каналізаційного господарства, яке здійснювало скид стічних вод у 2010–2011 роках в річку з каналізаційно-очисних споруд (КОС).

Державними інспекторами згідно з Актом перевірки вимог водоохоронного законодавства (далі Акт перевірки) виявлено перевищення

гранично допустимих концентрацій за забруднюючими речовинами. Відповідно до Акту перевірки підприємством була порушена стаття 44 Водного кодексу України [5]. На підставі цього була нарахована сума збитків, заподіяна державі внаслідок порушення водоохоронного законодавства, згідно Методики № 389.

На вирішення експерту було поставлено наступні питання:

1. Чи підтверджуються нормативно та документально встановлені в Акті перевірки перевищення концентрацій за забруднюючими речовинами при скиданні стічних вод з КОС в річку за визначений період? Якщо підтверджуються, за якими показниками, і в якому обсязі?

2. Чи підтверджується нормативно та документально розрахунок розміру збитків, завданих наднормативним скиданням забруднюючих речовин при скиді стічних вод з КОС в водний об'єкт за визначений період? Якщо не підтверджується, який збиток заподіяно внаслідок наднормативного скиду забруднюючих речовин при скиді стічних вод з КОС в водний об'єкт за визначений період?

Для вирішення цих питань експерт давав запит на отримання наступних документів:

- акту перевірки за визначений період;
- протоколів вимірювань складу і якості вод за відповідний період (далі протоколи вимірювань);
- за відсутності протоколів замірів — журналу обліку якості води стічних вод (за формою ПОД-13 [6]);
- дозволу на спеціальне водокористування;
- затверджених на підприємстві гранично допустимих скидів (ГДС);
- журналів витрат зворотних вод, за формою ПОД11 або ПОД12 [6].

Для вирішення першого питання експертом було перевірено згідно з протоколами вимірювань (за відсутності протоколів вимірювань відповідно до журналів обліку якості води стічних вод) перевищення допустимих концентрацій, які були зафіксовані в Акті перевірки. У ході перевірки було встановлено перевищення допустимих концентрацій за вказаними забруднюючими речовинами і вказано обсяги. Отже, стосовно першого питання експертом було підтверджено нормативно і документально перевищення концентрацій за вказаними забруднюючими речовинами і вказано їх обсяги.

Для вирішення другого питання, після виявлення перевищення концентрацій за забруднюючими речовинами, експерт визначав збитки згідно з Методикою № 389 [2]. Тут слід зазначити, що до Методики № 389 вносилися деякі зміни і тому вона має декілька редакцій [3, 4].

Експертом застосовувалася редакція, яка відповідала заданому періоду часу.

Згідно з п. 1.2 Методики № 389 встановлюється порядок визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, *що призвели до:*

- забруднення водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин із зворотними водами або речовин у складі сировини, продукції чи відходів, крім випадків забруднення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плавучих засобів;
- забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів

та обумовлені:

- самовільним використанням водних ресурсів без дозволу на спеціальне водокористування;
- забором, використанням води та скидом забруднюючих речовин із зворотними водами з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Отже, у випадку скиду стічних вод підприємствами з дозволом на спеціальне водокористування згідно з п. 1.2 Методики № 389 сума збитків може бути нарахована у випадку забруднення водного об'єкта, що обумовлено порушенням умов спецводокористування.

Далі експертом перевірялося порушення умов спеціального водокористування, що передбачає перевірку лімітів забору, використання води та скиду забруднюючих речовин. Облік забору та використання води ведеться у журналах за затвердженою формою [6], їх перевірка не викликає труднощів. З перевіркою скиду речовин процедура дещо складніша.

Ліміт скиду забруднюючих речовин — граничний обсяг скиду забруднюючих речовин у поверхневій водній об'єкті, що встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування [5]. Граничні обсяги скиду затверджуються у нормативі гранично допустимого скиду (ГДС) [10].

Нормативи ГДС затверджуються одночасно з видачею дозволу на спеціальне водокористування.

Гранично допустимий скид речовини — показник максимально допустимої за одиницю часу кількості (маси) речовини, що відводиться із зворотними водами у поверхневій та морській воді, який з урахуванням

встановлених обмежень на скид цієї речовини від інших джерел забруднення гарантує дотримання норм її вмісту в заданих контрольних створах (пунктах) водного об'єкта [5, 7].

Єдиним нормативним документом, який надає детальний опис виявлення порушень затверджених норм ГДС є Інструкція про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами [7] (далі — Інструкція № 116).

У відповідності з п. 4.2 Інструкції № 116 до показників, що контролюються, входять:

- витрата зворотних вод ($\text{м}^3/\text{год}$), концентрації нормованих речовин ($\text{мг}/\text{л}$) і показники властивостей зворотних вод на скиді у водний об'єкт;
- скид (маса) нормованих речовин із зворотними водами ($\text{г}/\text{год}$);
- показники плану заходів щодо досягнення ГДС.

Згідно з п. 4.3 Інструкції № 116 вважається порушенням, якщо вимірювані показники витрат, концентрацій нормованих речовин чи властивостей зворотних вод та розрахункові значення скиду (маси) речовин перевищують однойменні відповідні показники, що встановлені на поточний термін.

Для визначення порушення потрібно виявити перевищення встановлених витрат зворотних вод (ВВ) над заміряними витратами зворотних вод (ЗВ), встановлену концентрацію речовини (ВК) над заміряною концентрацією речовини (ЗК).

В деяких випадках розраховується скид (маса). Порушення має місце тоді, коли встановлений скид (маса) (ВС) менший за відповідний фактичний скид (масу) (ФС) [7]. В схемі, що наведена на рис. 1, розглянуто випадки встановлення порушення відповідно до Інструкції № 116.

Перевірка витрат стічних вод при проведенні дослідження показала, що затвержені витрати стічних вод за визначений період перевищені не були.

Таким чином, в результаті проведених досліджень експертом було встановлено:

- перевищення допустимої концентрації за вказаними показниками за визначений період, що було визначено при дослідженні першого питання;
- відсутність перевищення витрат стічних вод.

Згідно з рис. 1 у випадку, коли встановлені витрати не перевищують затверджених витрат та встановлена концентрація перевищує

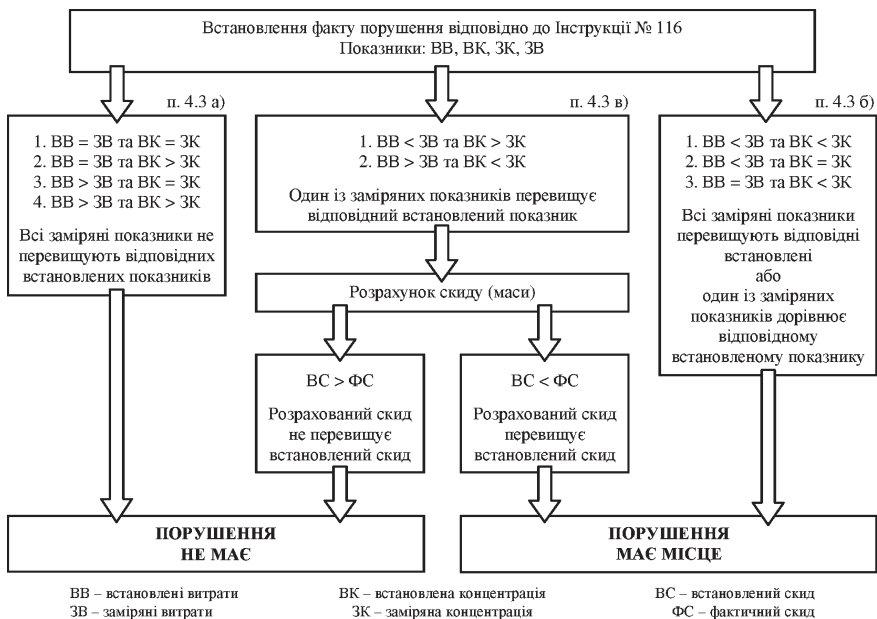

Рис. 1. Схема встановлення порушення відповідно до Інструкції № 116

затверджену концентрацію, необхідно розрахувати скид (масу) за забруднюючими речовинами за визначений період.

В результаті розрахунку скиду (маси) забруднюючих речовин було встановлено, що розрахований скид забруднюючих речовин перевищив встановлений (затверджений). А це є порушенням згідно з п. 4.3 (пп. в, ч. 2) Інструкції № 116.

Перевищення ГДС є порушенням умов спецводокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Після встановлення порушення умов спецводокористування, а саме затвердженого граничнодопустимого скиду, експертом встановлювався факт забруднення водного об'єкта — річки. Визначення забруднення об'єкта визначалося за отриманими матеріалами.

Згідно з п. 2.5 Правил охорони поверхневих вод [8], водний об'єкт або його ділянка вважається забрудненим, якщо в місцях водокористування не дотримуються норми якості води у водному об'єкті. Норми якості води встановлюються залежно від категорії водокористування

водного об'єкта і визначаються гранично допустимими концентраціями [9]. Останні встановлюються для контрольних створів.

Встановлення перевищення граничнодопустимих концентрацій проводилося експертом згідно з журналом реєстрації хімічних аналізів води, тому що протоколи вимірювань якості води в контрольних створах не були надані.

У випадку відсутності протоколів вимірювань і журналів складу якості води у контрольних створах встановити факт забруднення водного об'єкта не можливо.

В ході дослідження експертом було встановлено, що фактична концентрація за контрольованими речовинами не перевищила гранично допустиму. Таким чином, в контрольному створі дотримуються норми якості води, що відповідають рибогосподарським нормам якості поверхневих вод за вказаними забруднюючими речовинами. Отже, за умови відсутності забруднення водного об'єкта, нарахування збитків не здійснюється.

Відтак, при вирішенні другого питання експертом було встановлено, що нарахована сума збитків документально і нормативно не обґрунтована і не підтверджується матеріалами, наданими на дослідження.

Слід зазначити, що за умови визначення збитків на період іншої редакції Методики № 389 дослідження було б дещо іншим. Відповідно до п. 1.2 Методики № 389 [3, 4] визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, здійснюється у разі:

- *забруднення водних об'єктів*, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин та фізико-хімічних показників (далі — забруднюючі речовини) із зворотними водами або забруднюючих речовин у чистому вигляді, у складі сировини, продукції чи відходів, крім випадків забруднення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плавучих засобів;
- забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів;
- самовільного використання водних ресурсів при відсутності дозвільних документів (дозволу на спеціальне водокористування та/або спеціального дозволу на користування надрами (підземні води));

— забору, використання води та скиду забруднюючих речовин із зворотними водами з *порушенням умов водокористування*, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Таким чином, за чинною редакцією Методики № 389 [4] встановлені експертом порушення умов спецводокористування, а саме перевищення норм ГДС, є підставою для нарахування суми збитків, навіть за умови, що факт забруднення водного об'єкта не встановлено. При підтвердженні розміру збитків експерт-еколог може зіткнутися з труднощами його розрахунку, що пов'язані з суперечностями положень Інструкції № 116 та Методики № 389 [11].

Список використаної літератури

1. Методика розрахунку розміру відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України: наказ від 18 травня 1995 року № 37. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
2. Методика розрахунку розміру відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: наказ від 20 липня 2009 року № 389: діє з 25.08.2009. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
3. Методика розрахунку розміру відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: наказ від 20 липня 2009 року № 389: із змінами і доповненнями від 30 червня 2011 року: діє з 08.08.2011. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
4. Методика розрахунку розміру відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: наказ від 20 липня 2009 року № 389: із змінами і доповненнями від 15 червня 2012 року: діє з 02.07.2012. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
5. Водний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
6. Про затвердження типових форм первинного обліку: Вказівки по застосуванню та заповненню типових форм №№ ПОД-11, ПОД-12, ПОД-13 [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України: наказ від 27 липня 1998 року № 264. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
7. Інструкція про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами [Електронний ресурс] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України: наказ від 15 грудня 1994 року № 116. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
8. Правила охраны поверхностных вод [Електронний ресурс] / Государственный комитет СССР по охране природы: утв. 21 февраля 1991 года. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.

9. Обобщенный перечень предельно допустимых концентраций и ориентировочно безопасных уровней воздействия вредных веществ для воды рыбохозяйственных водоемов / Главрыбвод Минрыбхоз СССР: утв. 09.08.1990 № 12-04-11. — М.: Минрыбхоз СССР, 1990.
10. Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується [Електронний ресурс] / Кабінету Міністрів України: постанова від 11 вересня 1996 року № 1100. — Інформаційна система “ЛІГА:ЗАКОН”, 2013.
11. *Хіжняк Ю.С.* Неможливість встановлення збитків за умови виявлення факту порушення водного законодавства підчас скиду зворотних вод / Ю.С. Хіжняк, О.Г. Нес-терук // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. — Серія: Географія. — 2012. — Т. 25 (64), № 4. — С. 57–61.

Резюме

Изложена последовательность действий эксперта при выполнении экспертиз, связанных с подтверждением начисления убытков в случае нарушения водоохранного законодательства при сбросе сточных вод. Отмечены существенные отличия редакций Методики № 389 и соответствующие различия в действиях эксперта при выполнении таких экспертиз.

Summary

The sequence of expert actions for examinations, which are connected with confirmation of accrue for losses when violating water escape legislation, was described. Significant differences of the Methods No 389 editions and corresponding distinctions in the expert actions when performing, such kinds examinations was noticed.